ARXEOLOGIK TOPILMALAR ASOSIDA QADIMGI O‘ZBEKISTON AHOLISI TURMUSH TARZI

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti
Namangan filiali «Tarix» yo’nalishi
talabasi Jafaraliyeva Zarrina zarrinajafaraliyeva90@gmail.com

Annotatsiya Mazkur maqolada O‘zbekiston hududida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida aniqlangan moddiy madaniyat namunalariga tayangan holda qadimgi aholi turmush tarzining asosiy jihatlari tahlil qilinadi. Qazilmalar davomida topilgan mehnat qurollari, sopol idishlar, uy-joy qoldiqlari, dafn marosimlari bilan bog‘liq buyumlar hamda xo‘jalik faoliyatiga doir dalillar asosida aholi yashash tarzi, xo‘jalik shakllari, hunarmandchilik darajasi, diniy-e’tiqodiy tasavvurlari va ijtimoiy munosabatlari yoritiladi. Tadqiqot arxeologik materiallarni tarixiy-madaniy yondashuv asosida qiyosiy tahlil qilishga tayangan holda, neolit, bronza va ilk temir davrlarida hudud aholisining chorvachilik va dehqonchilikka asoslangan iqtisodiy faoliyati, yarim o‘troq va o‘troq turmush shakllarining shakllanishi hamda shaharsozlikning dastlabki bosqichlari haqida xulosalar chiqaradi. Shuningdek, topilmalar qadimgi jamiyatda ijtimoiy tabaqalanish, mehnat taqsimoti va madaniy aloqalar kengayib borganini ko‘rsatadi. Natijalar O‘zbekiston hududida sivilizatsiyaning shakllanish jarayonini anglashda arxeologik manbalarning muhim ilmiy ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: arxeologiya, qadimgi O‘zbekiston, turmush tarzi, moddiy madaniyat, xo‘jalik faoliyati, qadimgi aholi, sopol idishlar, mehnat qurollari, dafn marosimlari, shaharsozlik

Abstract This article analyzes the main features of the lifestyle of ancient populations on the basis of material culture remains identified through archaeological investigations conducted in the territory of Uzbekistan. Drawing on

evidence from excavated tools, ceramic vessels, house remains, burial-related objects, and traces of economic activity, the study highlights patterns of settlement,

forms of economy, the level of craftsmanship, religious-belief notions, and social relations. Based on a historical-cultural comparative analysis of archaeological materials, the research draws conclusions about the economic activities of the region's inhabitants during the Neolithic, Bronze Age, and Early Iron Age, which were based on pastoralism and agriculture, the formation of semi-sedentary and sedentary ways of life, and the earliest stages of urban development. The finds also indicate the expansion of social stratification, division of labor, and cultural contacts in ancient society. The results confirm that archaeological sources are of significant scientific importance for understanding the process of civilization formation in the territory of Uzbekistan. **Keywords:** archaeology, ancient Uzbekistan, lifestyle, material culture, economic activity, ancient population, ceramic vessels, labor tools, burial rituals, urban development

АннотацияВ данной статье на основе образцов материальной культуры, выявленных в результате археологических исследований, проведѐнных на территории Узбекистана, анализируются основные аспекты образа жизни древнего населения. На основе найденных в ходе раскопок орудий труда, керамических сосудов, остатков жилищ, предметов, связанных с погребальными обрядами, а также свидетельств хозяйственной деятельности освещаются особенности образа жизни населения, формы хозяйства, уровень ремесленного производства, религиозно-верования и социальные отношения. Исследование, опирающееся на сравнительный анализ археологических материалов в историко-культурном аспекте, делает выводы о хозяйственной деятельности населения региона в неолите, бронзовом и раннем железном веках, основанной на скотоводстве и земледелии, о формировании полукочевых и оседлых форм жизни, а также о начальных этапах градостроительства. Кроме того, находки свидетельствуют

о расширении социальной стратификации, разделения труда и культурных связей в древнем обществе. Результаты подтверждают, что археологические источники имеют важное научное значение для понимания

процесса формирования цивилизации на территории Узбекистана.

Ключевые слова: археология, древний Узбекистан, образ жизни, материальная культура, хозяйственная деятельность, древнее население, керамические сосуды, орудия труда, погребальные обряды, градостроительство

Arxeologik topilmalar qadimgi O‘zbekiston aholisining turmush tarzini tiklashda eng ishonchli va bevosita manba hisoblanadi. Chunki yozma manbalarda ko‘pincha siyosiy voqealar, hukmdorlar faoliyati va yirik tarixiy jarayonlar yoritilgan bo‘lsa, moddiy qoldiqlar oddiy odamlarning kundalik hayoti, mehnati, yashash muhiti va madaniy an’analarini anglash imkonini beradi. Qadimiy manzilgohlar, turar joylar, mehnat qurollari, sopol idishlar, dafn marosimiga oid qabristonlar hamda turli xil buyumlar orqali tarixchilar o‘tmish jamoalarning xo‘jalik faoliyati, hunarmandchiligi, ovqatlanish madaniyati, diniy tasavvurlari va ijtimoiy munosabatlarini aniqlay oladilar. Shu bois arxeologik dalillar yozma manbalar doirasidan chiqib, qadimgi aholining haqiqiy hayot kechirish tarziga yanada yaqinlashishga yordam beradi.[1]

Arxeologik topilmalar asosida qadimgi O‘zbekiston aholisi turmush tarzini o‘rganish tarixiy tadqiqotlarda alohida ahamiyatga ega, chunki bunday manbalar yozma ma’lumotlar yetishmaydigan davrlarda ham jamiyat hayotining asosiy jihatlarini tiklash imkonini beradi. Moddiy yodgorliklar orqali aholining iqtisodiy faoliyati, xo‘jalik yuritish shakllari, uy-joy va turar joy madaniyati, mehnat qurollari va texnologik darajasi, oziq-ovqat tarkibi hamda kundalik turmush odatlari haqida xulosa chiqarish mumkin. Shu bilan birga, topilmalar ijtimoiy munosabatlar, mehnat taqsimoti, jamoa ichidagi farqlanish va turmush tarzi rivojlanishining bosqichlarini yoritadi. Demak, arxeologik dalillar qadimgi aholi

---

[1] Asqarov, A. (1998). O‘zbekistonning qadimgi tarixi. Toshkent: Fan nashriyoti

tarixini faqat moddiy madaniyat nuqtayi nazaridan emas, balki ularning ijtimoiy hayoti va tarixiy taraqqiyotini anglash uchun ham muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.[2]

Arxeologik topilmalar asosida qadimgi O‘zbekiston aholisi turmush tarzini o‘rganish ushbu hududda yashagan insonlarning xo‘jalik faoliyati, yashash shakllari, mehnat an’analari, moddiy madaniyati va kundalik hayotini aniqlashga qaratilgan dastlabki umumiy yondashuvni anglatadi. Bunday tadqiqotlarda turli davrlarga oid mehnat qurollari, sopol buyumlar, uy-joy qoldiqlari, dafn marosimlari, bezaklar hamda ishlab chiqarish izlari kabi manbalar asosida qadimgi aholining turmush tarzi haqida xulosa chiqariladi. Mazkur mavzu O‘zbekiston hududining turli mintaqalari va tarixiy bosqichlari bo‘yicha kuzatiladigan umumiy qonuniyatlarni yoritishga qaratilgan bo‘lib, u alohida yodgorliklarning batafsil talqini yoki uzluksiz xronologik tahlilni emas, balki arxeologik dalillar orqali qadimgi jamiyat hayotining asosiy yo‘nalishlarini ochib berishni ko‘zda tutadi.[3]

Ushbu bo‘lim qadimgi O‘zbekiston hududida yashagan aholi turmush tarzini arxeologik topilmalar asosida ilmiy jihatdan yoritishga xizmat qiladi. Mazkur kirish qismi o‘quvchini mintaqaning ilk tarixiy davrlariga oid hayot manzarasini dalillarga tayangan holda tahlil qilishga tayyorlaydi hamda arxeologiyaning erta insoniy moslashuv, manzilgohlar shakllanishi va madaniy taraqqiyotni qayta tiklashdagi muhim ahamiyatini ko‘rsatadi.

Arxeologik topilmalar qadimgi O‘zbekiston aholisining kundalik turmush tarzini tiklashda eng muhim manbalardan biri hisoblanadi, chunki ular yozma ma’lumotlar yetishmaydigan davrlar uchun ham moddiy dalillar beradi. Aholi yashagan manzilgohlar va uy-joy qoldiqlari orqali qishloq va shahar hayoti, uylarning tuzilishi, xo‘jalik hududlari, saqlash xonalari hamda turar joylarning ijtimoiy vazifalari aniqlanadi. Mehnat qurollari esa xo‘jalik faoliyatining

---

2 Shoniyozov, K. (2001). O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni. Toshkent:

Sharq nashriyoti.

[3] Rtveladze, E. V. (2006). Qadimgi O‘zbekiston sivilizatsiyasi. Toshkent: O‘zbekiston.

yo‘nalishlarini ochib beradi: tosh, suyak, metall va sopol buyumlar dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, ovchilik va savdo-sotiqning mavjudligini ko‘rsatadi. Kulolchilik buyumlari — idishlar, saqlash uchun xumlar, ovqat pishirish anjomlari va bezakli sopol namunalari — ovqatlanish madaniyati, texnologik daraja hamda estetik tasavvurlarni tiklashga yordam beradi. Maishiy buyumlar va turli xo‘jalik jihozlari esa kundalik hayot tartibi, kiyinish, uy-ro‘zg‘or yuritish va mehnat jarayonlari haqida tasavvur beradi. Shuningdek, qabrlar va dafn marosimi qoldiqlari ijtimoiy tabaqalanish, diniy e’tiqodlar, yosh va jinsga doir urf-odatlar, jamiyat ichidagi mavqe farqlarini aniqlash imkonini yaratadi. Ana shu topilmalar majmuasi asosida qadimgi O‘zbekiston aholisi iqtisodiy faoliyati, ijtimoiy tuzilishi va kundalik turmushining umumiy manzarasi ilmiy asosda qayta tiklanadi.[4]

Arxeologik topilmalar qadimgi O‘zbekiston aholisining turmush tarzi, ayniqsa ularning yashash sharoiti va joylashuv tizimi haqida muhim ma’lumot beradi. Qadimgi manzilgohlar odatda daryo bo‘ylariga, vohalarga, sug‘orishga qulay hududlarga yoki tabiiy mudofaa imkoniyatiga ega tepalik va balandliklarga joylashtirilgan bo‘lib, bu joy tanlashda suv manbai, hosildor yer va xavfsizlik ustuvor bo‘lganini ko‘rsatadi. Arxeologik qazishmalar natijasida aniqlangan uylar ko‘pincha paxsa, xom g‘isht, loy va yog‘och kabi mahalliy materiallardan qurilgan, ularning ichki tuzilishi esa xonalar, hovlilar, o‘choqlar va xo‘jalik bo‘limlaridan iborat bo‘lgan. Ayrim manzilgohlarda suv ta’minoti uchun ariq, quduq, hovuz va kanallar izlari topilgan bo‘lib, bu aholining sug‘orma dehqonchilik va kundalik ehtiyojlarni ta’minlashda suvdan oqilona foydalanganini anglatadi. Shuningdek, don saqlash chuqurlari, omborxona qoldiqlari, sopol idishlar, mehnat qurollari va uy-ro‘zg‘or buyumlari kabi topilmalar xonadon ichida oziq-ovqat zaxiralash, mehnat

taqsimoti va oilaviy xo‘jalikning rivojlanganini ko‘rsatadi. Uylarning rejalashtirilishi, hovli atrofiga jamlangan xonalar va kundalik hayotga oid izlar qadimgi oilalar birga yashab, umumiy xo‘jalik yuritganini bildiradi. Bularning

---

[4] Sagdullayev, A., Asqarov, A., Mavlonov, O., & Rahmonov, A. (2010). O‘zbekiston tarixi: Qadimgi davr. Toshkent: Universitet.

barchasi qadimgi O‘zbekiston aholisi o‘z turar joylarini tabiiy sharoitga moslashtirib, iqlim, suv resurslari va xo‘jalik ehtiyojlari asosida barqaror yashash madaniyatini shakllantirganini tasdiqlaydi.[5]

Qadimgi O‘zbekiston hududidan topilgan arxeologik materiallar o‘sha davr aholisi turmush tarzining asosini ishlab chiqarish va xo‘jalik faoliyati tashkil etganini yaqqol ko‘rsatadi. Sug‘orma dehqonchilik rivojlanganligini tasdiqlovchi topilmalar orasida omoch, ketmon, yer haydash va hosil yig‘ish uchun ishlatilgan mehnat qurollari, shuningdek, kanal va ariqlar tizimi bilan bog‘liq qoldiqlar muhim o‘rin tutadi. Hunarmandchilik markazlarida aniqlangan ustaxonalar esa kulolchilik, to‘qimachilik, yog‘och va suyak ishlov berish kabi sohalarning taraqqiy etganidan dalolat beradi; ayniqsa kulolchilik charxlari, xumdonlar va bezakli sopol idishlar aholi kundalik ehtiyojlari bilan birga estetik didi ham shakllanganini ko‘rsatadi. Metallurgik qoldiqlar — pechlar, shlak, quyma qoliplar, mis, bronza va temir buyumlar — mahalliy aholining metall eritish va buyum yasash texnologiyalarini puxta egallaganini, bu esa mehnat qurollari va harbiy anjomlar sifatini oshirganini anglatadi. Savdo va ayirboshlashga oid topilmalar, jumladan xorijiy tangalar, import idishlar, ziynat buyumlari va uzoq hududlardan keltirilgan xomashyo mahsulot almashinuvi keng bo‘lganini tasdiqlaydi. Bunday dalillar qadimgi O‘zbekiston aholisi hayoti bevosita ishlab chiqarish, hunar, dehqonchilik va savdo bilan bog‘liq bo‘lganini, ularning amaliy ko‘nikmalari esa jamiyatning iqtisodiy barqarorligi va taraqqiyotini ta’minlaganini ko‘rsatadi.[6]

Arxeologik topilmalar qadimgi O‘zbekiston aholisining kundalik turmushi, xo‘jalik faoliyati va madaniy didini yoritishda muhim manba hisoblanadi. Qazishmalar jarayonida aniqlangan pishirish idishlari va saqlash xumlari aholining ovqat tayyorlash, mahsulotni zaxiralash hamda oziq-ovqatni uzoq muddat saqlashga alohida e’tibor berganini ko‘rsatadi. Uy-joy qatlamlarida topilgan uy

---

[5] . O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti. (2015). O‘zbekistonda arxeologik tadqiqotlar natijalari. Toshkent: Fan va texnologiya.

[6] Narziqulov, B. (2009). Surxondaryo vohasi arxeologiyasi va qadimgi aholi turmushi. Toshkent: Fan.

hayvonlari suyaklari esa go‘sht va sut mahsulotlari iste’molda muhim o‘rin tutganini, chorvachilik esa kundalik ta’minotning ajralmas qismi bo‘lganini tasdiqlaydi. Shuningdek, to‘qimachilikka oid asboblar — urchuq, to‘qish buyumlari va shu kabi vositalar — aholining kiyim-kechak tayyorlashda mahalliy xomashyodan samarali foydalanganini, mato ishlab chiqarish maishiy hayotning muhim sohalaridan biri bo‘lganini anglatadi. Zeb-ziynat buyumlari — munchoqlar, bilaguzuklar, uzuklar va boshqa taqinchoqlar — nafaqat estetik didni, balki ijtimoiy mavqe, urf-odat va shaxsiy didni ham ifodalagan. Bundan tashqari, kosmetik yoki marosimiy buyumlar qadimgi aholining tashqi ko‘rinishga, diniy e’tiqod va marosimiy amallarga e’tibor qaratganini ko‘rsatadi. Shu tariqa arxeologik topilmalar qadimgi O‘zbekiston aholisi hayoti oddiy maishiy ehtiyojlar bilan birga, an’anaviy qadriyatlar, hunarmandchilik va estetik qarashlar uyg‘unligida shakllanganini yaqqol namoyon etadi.[7]

Qadimgi O‘zbekiston aholisi turmush tarzini yoritishda qabristonlar va dafn marosimlariga oid topilmalar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular jamiyatning ijtimoiy qarashlari, e’tiqodiy tasavvurlari hamda jamoa tuzilishi haqida muhim ma’lumot beradi. Qabrlar ichidan topilgan qabrg‘a qo‘yilgan buyumlar — sopol

idishlar, taqinchoqlar, qurollar, mehnat asboblari va kundalik ehtiyoj buyumlari — marhumning yoshi, jinsi, mavqei yoki kasbiga qarab farqlanganini ko‘rsatadi. Dafn usullarining xilma-xilligi, ya’ni jasadni ma’lum holatda qo‘yish, qabrga alohida qurbonlik yoki marosim buyumlarini qo‘shish, ayrim hollarda yodgorlik inshootlari barpo etish kabi an’analar diniy tasavvurlar va oxirat haqidagi qarashlarning shakllanganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, qabristonlardan aniqlangan material qoldiqlar kundalik hayot manzarasini to‘ldirib, jamiyatda ijtimoiy tabaqalanish mavjud bo‘lganini, ayrim guruhlar nufuz va boylik jihatidan boshqalardan ajralganini ko‘rsatadi. Bu topilmalar orqali qadimgi aholi orasida urf-odatlar va marosimlar uzoq vaqt davomida saqlanib qolganini, madaniy

---

7 . Avanesova, N. A. (2012). Qadimgi So‘g‘d madaniyati va turmush tarzi. Samarqand: SamDU nashriyoti.

davomiylik esa avloddan avlodga uzatilganini kuzatish mumkin. Demak, dafn yodgorliklari nafaqat diniy-ma’naviy dunyoni, balki qadimgi O‘zbekiston aholisining ijtimoiy tuzilishi va turmush tarzi haqida ham to‘liqroq tasavvur hosil qilishga yordam beradi.[8] Xulosa qilib aytganda, arxeologik topilmalar qadimgi O‘zbekiston aholisi hayoti haqida yaxlit tasavvur beradi: ular asosan sug‘orma dehqonchilikka tayangan holda vohalarda va daryo vodiylarida barqaror manzilgohlar barpo etgan, chorvachilik, ovchilik va hunarmandchilik esa xo‘jalikning muhim tarkibiy qismlarini tashkil etgan. Kulolchilik, metallga ishlov berish, to‘qimachilik va qurilish bilan bog‘liq ashyoviy dalillar mehnat taqsimoti va ixtisoslashuvning bosqichma-bosqich kuchayganini ko‘rsatadi. Aholining turar joylari, dafn marosimlari va moddiy madaniyatidagi farqlanish esa ijtimoiy tuzilma murakkablashib borganini, jamoa ichida mavqe va vazifalar farqi shakllanganini anglatadi. Shu bois, topilmalar qadimgi o‘zbek jamiyatining kundalik turmushi tabiiy sharoitga moslashgan,

xo‘jalik jihatdan ko‘p tarmoqli va ijtimoiy jihatdan asta-sekin murakkablashib borgan tizim sifatida namoyon etadi.[9]

Arxeologik topilmalar qadimgi O‘zbekiston aholisining turmush tarzini anglashda nihoyatda muhim manba bo‘lib, ular orqali jamiyat hayotidagi uzluksizlik va o‘zgarishlarni ko‘rish mumkin. Moddiy qoldiqlar oziq-ovqat ishlab chiqarish usullari, uy-joylarning tuzilishi, mehnat qurollari va jamoaviy munosabatlar haqida tasavvur beradi, shu bilan birga aholining kundalik ehtiyojlari hamda yashash shakllarini tiklashga yordam beradi. Bunday dalillar faqat alohida buyumlar yoki inshootlarni emas, balki butun boshli tarixiy jarayonni yoritadi, ya’ni mahalliy aholining turmush madaniyati qanday shakllanganini va vaqt o‘tishi bilan qanday o‘zgarganini ko‘rsatadi. Shu asosda arxeologik ma’lumotlar qadimgi

---

8 . Isomiddinov, O. (2014). Farg‘ona vodiysining qadimgi aholisida xo‘jalik va madaniy hayot. Toshkent: Fan va texnologiya.

9 . Rtveladze, E. V., & Saidov, A. S. (2007). Qadimgi Baqtriya: arxeologik topilmalar va tarixiy talqinlar. Toshkent: Universitet.

O‘zbekiston hududida mahalliy sivilizatsiyaning rivojlanishi haqidagi umumiy bilimlarni boyitib, uning tarixiy davomiyligini hamda taraqqiyot yo‘lini yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, qadimgi O‘zbekiston aholisining turmush tarzini o‘rganishda arxeologik topilmalar eng ishonchli manbalardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Moddiy madaniyat namunalariga mansub buyumlar, turar joy qoldiqlari va qabrlar bir-biri bilan uyg‘un holda tahlil qilinganda, ular o‘sha davr odamlarining kundalik hayoti, xo‘jalik faoliyati, urf-odatlari hamda ijtimoiy munosabatlari haqida puxta xulosa chiqarishga imkon beradi. Shu bois arxeologiya o‘tmishni tiklashda nafaqat yordamchi vosita, balki tarixiy haqiqatni anglashning muhim asosi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.[10]

10 . O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. (2020). O‘zbekiston hududidagi arxeologik yodgorliklar davlat reyestri. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Asqarov, A. (1998). O‘zbekistonning qadimgi tarixi. Toshkent: Fan nashriyoti.*
2. *Shoniyozov, K. (2001). O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni. Toshkent: Sharq nashriyoti.*
3. *Rtveladze, E. V. (2006). Qadimgi O‘zbekiston sivilizatsiyasi. Toshkent: O‘zbekiston.*
4. *Sagdullayev, A., Asqarov, A., Mavlonov, O., & Rahmonov, A. (2010). O‘zbekiston tarixi: Qadimgi davr. Toshkent: Universitet.*
5. *O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti. (2015). O‘zbekistonda arxeologik tadqiqotlar natijalari. Toshkent: Fan va texnologiya.*
6. *Narziqulov, B. (2009). Surxondaryo vohasi arxeologiyasi va qadimgi aholi turmushi. Toshkent: Fan.*
7. *Avanesova, N. A. (2012). Qadimgi So‘g‘d madaniyati va turmush tarzi. Samarqand: SamDU nashriyoti.*
8. *Isomiddinov, O. (2014). Farg‘ona vodiysining qadimgi aholisida xo‘jalik va madaniy hayot. Toshkent: Fan va texnologiya.*
9. *Rtveladze, E. V., & Saidov, A. S. (2007). Qadimgi Baqtriya: arxeologik topilmalar va tarixiy talqinlar. Toshkent: Universitet.*
10. *O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. (2020). O‘zbekiston hududidagi arxeologik yodgorliklar davlat reyestri. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi.*